

Сучасні форми інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах

*Олена Мар'їна,
аспірантка ХДАК*

У статті подано огляд форм та напрямів інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек у регіональних бібліотечних системах.

Інформатизація бібліотечно-інформаційної діяльності, яка реалізується через комп'ютеризацію, автоматизацію, створення корпоративних бібліотечно-інформаційних мереж, зумовлює кардинальні зміни в діяльності бібліотек. Нагальними стали питання корпоративної взаємодії, співпраці бібліотек та їхня інтеграція в єдину систему. З'явилась потреба в узгодженні інформаційних процесів та комунікацій між бібліотеками. Пріоритетним напрямом у вирішенні цього питання є забезпечення інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотечних систем.

Головним фактором їхнього розвитку на регіональному рівні є інформаційно-комунікаційна взаємодія, яка універсально опосередковує будь-які дії й практику співпраці бібліотечних установ та створює головний зміст професійної, регулятивної й управлінської комунікативної діяльності бібліотек у мінливому інформаційному середовищі. У процесі взаємодії виникають відповідні комунікативні стратегії в різних сферах професійної бібліотечної діяльності. Вони забезпечують успішне функціонування бібліотечних установ в умовах інтеграції та втілюються у різноманітних формах і напрямках міжбібліотечного співробітництва. Ці процеси широко обговорюються у вітчизняній і зарубіжній бібліотекознавчій, інформаційній, економічній, соціологічній, філософській і культурологічній літературі. Питання організації взаємодії в бібліотечно-інформаційній галузі, регіональні стратегії, методи організації співробітництва бібліотек розглядалися Т. Вилегжаніною, О. Барковою, В. Ільганаєвою, Є. Корніловою, М. Карташовим, Н. Самохіною, В. Скворцовим, Г. Шемаєвою. Але недослідженим аспектом є визначення форм міжбібліотечної комунікації, не завжди простежується їхня взаємообумовленість та взаємозв'язок.

Мета статті — визначення форм та напрямів інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах.

Міжвідомча взаємодія бібліотек та бібліотечна інтеграція, що відбувається на її основі, являють собою процес подолання відомчої відособленості, посилення взаємозалежності бібліотечних установ різних типів і видів, виникнення й наростання елементів спільності в діяльності відомчих і галузевих бібліотечних систем.

Оскільки кінцевою метою міжбібліотечної взаємодії є раціональне формування й ефективне використання єдиних інформаційних ресурсів бібліотек для найповнішого задово-

лення інформаційних потреб користувачів і суспільства в цілому, держава заохочувала і намагалась скерувати цей процес. Донедавна всі розроблені стратегії міжвідомчої взаємодії бібліотек ґрунтувалися на твердих управлінських схемах і зводилися або до злиття самостійних систем під єдине керівництво (міжвідомча централізація бібліотек), або до створення додаткових органів надвідомчого характеру (міжвідомчі бібліотечні комісії) [7, с. 233]. Єдине керівництво у значній мірі нівелювало специфіку окремих бібліотек, призводило до зміни їхнього статусу, втрати юридичної й фінансової самостійності і зрештою до домінування функцій одного із відомств, що входило до об'єднання. Міжвідомчі бібліотечні комісії не мали достатніх повноважень з цілої низки питань, створювані ними координаційні плани були недосконалі й сумою планів окремих бібліотек, а не їхньою цілісною єдністю. З реорганізацією системи управління в країні комісії припинили своє існування. Розроблені раніше в іншій соціально-економічній ситуації моделі усунення міжвідомчих бар'єрів між бібліотеками, по-перше, так і не були реалізовані повною мірою на практиці, а по-друге, стали неприйнятними в нових соціокомунікативних умовах, але значно збагатили уявлення про можливості взаємодії бібліотечних установ, особливо з іншими соціально-комунікаційними структурами. Цілісної концепції міжвідомчої взаємодії бібліотек на регіональному рівні так і не було вироблено.

Сучасне бачення стратегії міжвідомчої взаємодії бібліотек пов'язується з проблемою створення єдиного інформаційного середовища регіону як об'єктивно необхідної умови подолання дискретності взаємовпливу різних соціокомунікативних структур. Досягнення інформаційної єдності усіх складових частин регіону можливе лише за умов інтенсифікації та упорядкування інформаційно-комунікаційних зв'язків і розвитку їхньої варіативності.

Концепція інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек регіону зумовлена соціокультурними змінами суспільства, полягає в організації співпраці інформаційних інституцій з метою побудови мережевих інформаційних інфраструктур на основі використання новітніх засобів зв'язку і впровадження інноваційних технологій.

Інформаційно-комунікаційна взаємодія інтегрує зусилля усіх учасників соціально-інформаційних процесів регіону. Чільне місце серед них займають бібліотечні установи різної галузевої та відомчої належності — вони сприяють формуванню інформаційного середовища територіальних утворень, що дає змогу розглядати їх як ціннісне ядро в соціокультурному просторі регіону. Іншими суб'єктами інформаційно-комунікаційної взаємодії є такі соціальні інститути, як видавничі організації, органи науково-технічної інформації, інформаційно-аналітичні агенції, дослідницькі центри, бібліотечні об'єднання та асоціації, системи архівів, музеїв, органи місцевого самоврядування, система освітніх закладів, наукові школи, засоби масової інформації, які формують соціокомунікаційні відносини в регіоні, впливають на умови життєдіяльності суспільства, формують організаційні і комунікаційні їхні особливості, породжують нові соціальні явища.

Динамізм сучасного науково-технічного розвитку, поява нових дослідницьких і технологічних методів, нова соціокультурна ситуація допускають зміщення акцентів з розуміння взаємодії як закінченої й назавжди вибудованої конструкції на виявлення й моделювання системи гнучких

взаємозв'язків між учасниками соціокомунікаційного середовища регіону.

Одним з варіантів конструктивної, гнучкої взаємодії різних суб'єктів діяльності в регіоні є розроблення цільових програм і проектів, яка уможливіє активізацію найефективніших варіантів розвитку території з найменшими витратами. Проектна діяльність дає можливість бібліотекам взаємодіяти з різними культурними співтовариствами, освітніми й інформаційними установами в єдиному процесі формування соціально-культурного середовища на засадах поєднання матеріальних, фінансових, інформаційних та інтелектуальних ресурсів. Регіональна реалізація бібліотечних проектів спрямовується як на удосконалення соціально-значущої діяльності — бібліотеки стають ініціаторами розроблення та реалізації програм соціальної спрямованості, так і на вирішення багатьох професійних проблем — удосконалення бібліотечного обслуговування на основі нових інформаційних технологій, упровадження в практику роботи використання сучасних носіїв інформації, можливостей віддаленого доступу до інформації. Тож регіональна проектна бібліотечна діяльність виступає як форма міжбібліотечної взаємодії та найважливіший фактор залучення бібліотеки до інтеграційних суспільних процесів. Прикладом здійснення проектної діяльності є досвід Чернігівської ОДБ ім. М. Островського в упровадженні проектів "Світ України" (Україна, її історія, культура, мова, література), "Мандрусмо екологічною стежиною", "Сходинки у прекрасне" тощо [9].

Взаємозв'язок між суб'єктами взаємодії в регіоні регулюється за двома напрямками: вертикальним (субординаційним) і горизонтальним (координаційним). У реальній взаємодії бібліотек на рівні регіону переважають відомчі відносини. Стійкі зв'язки існують тільки на традиційному вертикальному рівні. У нових соціально-комунікативних умовах відбувається зміна принципів і методів управління бібліотечною взаємодією: у рамках єдиного регіонального інформаційного середовища здійснюється комбінація традиційних вертикальних зв'язків зі стійкими горизонтальними координаційними зв'язками, які мають договірну основу на рівні як окремих установ, так і регіональних структур управління. У зміцненні координаційних зв'язків велику роль відіграють методичні об'єднання бібліотекарів, бібліотечні асоціації.

Координація передбачає узгодження діяльності без зміни юридичного, фінансового й іншого статусу її учасників. Механізмом її реалізації служить єдиний план, угода або договір, у якому конкретно вказуються напрями розмежування й узгодження різних аспектів діяльності, взаємні зобов'язання й відповідальність сторін. Якщо координація пов'язана переважно зі змістовною стороною діяльності бібліотек, то наступна форма взаємодії — кооперація стосується її організаційної сторони.

Кооперація діяльності, здійснювана на регіональному рівні бібліотечного співтовариства, є складнішою формою координаційних взаємозв'язків. Її підґрунтя — це узгоджене використання ресурсів та можливостей групи бібліотек на території регіону з метою досягнення оптимального обслуговування всіх можливих користувачів кожної з бібліотек-учасниць. Кооперативна діяльність може здійснюватися на паритетних засадах, взаємовигідних послугах, зацікавленості. Вона базується в основному на договірних зв'язках з виконання спільних робіт та передбачає пайове фінансування кооперативної діяльності.

Розвиток координації й кооперації закладає основи для інтеграції діяльності бібліотек на вищому рівні — корпоративному, який передбачає створення умов для бібліотек щодо представлення якісного інформаційного продукту, з використанням новітніх інформаційних технологій, модернізацією управління бібліотечними ресурсами, формуванням нового інформаційного середовища, розкриттям інформаційно-когнітивного потенціалу інформаційних ресурсів

бібліотек як складової інтелектуальної інфраструктури суспільства, що розвивається [4, с. 15].

Нині корпоративність як тенденція розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності стає основною формою міжбібліотечної взаємодії. Корпоративні структури поєднують бібліотеки різного відомчого підпорядкування, установи різні за рівнем технічної бази, наявності телекомунікаційної інфраструктури, технологій, обсягами фінансування тощо. На корпоративних засадах створюються бібліотечні об'єднання, асоціації, бібліотечні системи. Тож, корпоративний рівень взаємодії бібліотек уможливіє досягнення інноваційного рівня організації їхньої діяльності та засвідчує свою ефективність при вирішенні завдань забезпечення суспільних потреб в інформації і знаннях. Однак бібліотечне співтовариство все ще дуже гостро потребує найактивнішої корпоративної інформаційної взаємодії щодо спільного формування ресурсів, їхньої інтеграції та взаємовикористання, обміні накопиченим досвідом. Подальший розвиток діяльності за цими напрямками стримується відсутністю належного механізму управління процесами взаємодії бібліотек. Створення відкритих, гнучких, незалежних від відомчої системи механізмів управління є дуже складною, але ключовою проблемою. Саме її вирішення сприятиме досягненню спільних інтересів бібліотек, їхній ефективній участі у виконанні спільних завдань, зміцненню інформаційних, технологічних, науково-методичних зв'язків, виникненню нових форм, засобів та напрямів бібліотечної інтеграції.

На кооперативних засадах у рамках регіону здійснюється внутрішньовідомча, міжвідомча та міжгалузева взаємодія бібліотечних установ, спрямована на вирішення проблем координації і кооперації роботи бібліотек усіх форм власності та підпорядкування; захист інтересів їхніх користувачів; забезпечення взаємодії з іншими закладами культури, науковими установами, органами науково-технічної інформації, освіти, ЗМІ, бібліотечними асоціаціями та громадськими організаціями тощо.

Основними застосовуваними формами кооперації бібліотек на регіональному рівні є узгодження профілю комплектування фондів бібліотек, комплектування, використання й збереження документних фондів, каталогізація, інформаційно-бібліографічне обслуговування, організація системи підвищення кваліфікації кадрів.

Упровадження кооперативних технологій у бібліотечне середовище дає підстави говорити про зміну формування фондів бібліотек. Взаємодія значно розширює можливості пошуку й швидкого одержання інформації з різних інформаційних установ. Це дає бібліотекам можливість відмовлятися від повноти збирання власних фондів та розподіляти між собою обов'язки "володіння" і "придбання прав доступу" на засадах взаємовигідного партнерства й повноти задоволення запитів користувачів. Тож кооперація у комплектуванні фондів полягає у розподілі між бібліотеками відповідальності за повноту комплектування документів за видовими, мовними і географічними ознаками. Одним з найважливіших аспектів проблеми кооперативного формування фондів бібліотек на рівні регіону є відбір видань для придбання — узгодження профілю комплектування фондів бібліотек. Це проблема не просто кооперації, а делегування одними бібліотеками своїх повноважень іншим, переструктурування фондів, інтеграції книгозбірень, видавництва та інших учасників інформаційного простору регіону, проблема подолання дублювання технологічних процесів формування фондів [5].

Кооперація у збереженні документних ресурсів уможливіє вирішення завдання, вивільнення площ, що займають малозапитувані документи, і використання їх для активної частини фонду й нових надходжень; проблему накопичення великої кількості документних ресурсів, розміщення яких вимагає чимало місця; питання збереження

бібліотечних, архівних фондів та унікальних колекцій, які знаходяться під загрозою фізичної втрати і потребують створення спеціальних умов й великих фінансових витрат. Отже кооперація у збереженні документних ресурсів пов'язана з розробленням і впровадженням нових методів консервації, реставрації і збереження фондів, зокрема шляхом широкого використання репрографії. Завдяки кооперації на регіональному рівні стає можливим створення репозитаріїв — стратегія розвитку депозитарного і репозитарного зберігання фондів допускає модернізацію технології взаємодії бібліотек у процесах передачі, зберігання і використання пасивних фондів. Основний напрям модернізації — заміна багатоступінчастої передачі даних про маловикористовувані документи на систему інформування репозитаріїв і депозитаріїв в онлайн-режимі [3]. В Україні кооперація визначена Програмою збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000—2005 роки, в рамках якої провідні бібліотеки розпочали роботу зі створення Державного реєстру національного культурного надбання в частині книжкових пам'яток (старовинні рукописи, рідкісні друковані видання тощо), яка триває й дотепер [6].

Бібліотеки змінюють форми комплектування, зберігання і надання документної інформації паралельно з розвитком засобів комунікації. Кооперація у наданні доступу до інформаційних ресурсів на регіональному рівні здійснюється шляхом створення вільного доступу до інформації, завдяки домовленості бібліотек з видавцями, провайдерами та іншими суб'єктами інформаційної взаємодії. Досягнення якісного рівня у цьому питанні забезпечується шляхом поєднання віртуального і фізичного видів доступу до інформації, тому кожна окрема бібліотека приймає рішення щодо кооперації з іншими установами регіону, виходячи з інформаційних потреб користувачів, власних технічних і фінансових можливостей. Так, наприклад, з 2000 року українські бібліотеки мають доступ до баз даних EBSCO за проектом "Електронна інформація для бібліотек", розробленим за ініціативою Інституту Відкритого Суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва періодики EBSCO Publishing. Координатором цього проекту в Україні є Асоціація "Інформатіо-Консорціум". За проектом INTAX "Доступ до електронних журналів для вчених Нових Незалежних Держав" (2002—2006) є можливість отримати інформацію, розміщену в електронних журналах відомих європейських видавництв Springer, Blackwell Science та ін. Координаторами проекту, що об'єднує 235 бібліотек України, є Технічна інформаційна бібліотека в м. Ганновері (Німеччина) та Наукова бібліотека Національного університету "Києво-Могилянська академія" [11].

У рамках кооперації щодо надання доступу до документних ресурсів вкрай необхідною стає робота з оцифрування документів. В Україні вже багато бібліотек почали працювати у цьому напрямі. Національна парламентська бібліотека України створює електронні копії документів з фонду рідкісних і цінних видань. Вже оцифровано 64 твори друку, доступ до яких користувачі бібліотеки можуть отримати в мережі Інтернет. Інформацію про ці документи розміщено на сайті цієї бібліотеки — <http://www.nplu.org> [1].

Розвиток електронних технологій і засобів телекомунікації дає можливість принципово по-новому організувати в бібліотеках регіону процес каталогізації видань і створення електронних каталогів, виключаючи дублювання процесів опрацювання документів, скорочуючи трудові витрати і нерациональне витрачання фінансових коштів за рахунок ефективного розподілу праці каталогізаторів і сумісного використання отриманих результатів. На регіональному рівні корпоративна каталогізація створюється на основі добровільного об'єднання бібліотек з метою спільного одноразового наукового оброблення документів та подальшого їхнього відображення в електронному каталозі і наданні до

нього доступу віддаленим користувачам. Корпоративна каталогізація передбачає розроблення критеріїв відбору документів, вирішення питань щодо єдиного формату та уніфікації лінгвістичного забезпечення, створення локальних інформаційних мереж, які б підтримували одна одну в процесі обміну бібліографічними записами документів, визначення прав та обов'язків його учасників, джерел фінансування тощо [2]. Прикладом реалізації кооперативної каталогізації на регіональному рівні є Центральньо-Український кооперативний каталог (ЦУКК <http://library.kr.ua/cucc/rules.html>), започаткований з ініціативи Чернівецької та Кіровоградської ОУНБ, який об'єднав зусилля з аналітичного опису періодики [10, с. 15].

Завдяки розвитку корпоративних бібліотечних систем з'явилася можливість забезпечити користувачів новими видами інформаційних продуктів і послуг, створених за допомогою об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек. До таких продуктів можна віднести, насамперед, бази даних. Так, найуспішнішим прикладом є загальнодержавна реферативна база даних "Україніка наукова", створена Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського за участі Інституту проблем реєстрації інформації НАН України (призначена як для інформаційного обслуговування вчених України, так і для представлення української науки у світовому інформаційному просторі) [8].

Кооперація обслуговування користувачів здійснюється переважно на основі застосування технологій МБА і ЕДД та спрямована на вирішення проблем обміну бібліотечними фондами, скорочення часу на копіювання і відправлення копій видань, поступового створення архівів електронних публікацій і доступу до них за допомогою телекомунікаційної мережі. Використання систем МБА і ЕДД підвищує повноту, оперативність і номенклатуру послуг бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів за рахунок надання їм об'єднаних інформаційних ресурсів бібліотек-учасниць.

Прикладом взаємодії бібліотек різних типів та видів у мережевому середовищі можуть бути віртуальна довідкова служба та регіональні інформаційні портали, завданням яких є забезпечення користувачів інформацією через співпрацю основних учасників інформаційного поля регіону на засадах партнерства. Особливістю віртуальної довідки є її розміщення на сайті бібліотеки з використанням веб-форми — користувач може надіслати запитання з будь-якого місця, де є доступ до Інтернету, та отримати відповідь у зазначений період часу. Віртуальна довідково-інформаційна служба надає можливість ознайомитися з ресурсами як конкретної бібліотеки, так і інших інформаційних установ. Ресурси, що використовуються при наданні довідок, можуть бути мережевими — бази даних, електронні каталоги та паперовими — каталоги, картотеки, видання довідково-бібліографічного фонду. Інформаційний регіональний портал представляє собою віртуальний регіональний інформаційний ресурс у мережі Інтернет, інформаційне наповнення якого містить нормативно-законодавчі документи обласних державних адміністрацій; блоки інформації про економічний стан, події в регіоні; з краєзнавства; про діяльність громадських установ; інформаційні довідково-аналітичні бази даних; відомості про бібліотеки, включаючи електронні онлайн-каталоги; посилання на веб-ресурси організації.

Ще одним напрямом кооперації бібліотек є здійснення спільних заходів з підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців. У результаті включення сучасних бібліотечних установ в нові комунікаційні умови виникає об'єктивна потреба у створенні такої системи підвищення кваліфікації працівників бібліотек, яка могла б адекватно змінювати і розвивати їхнє освітнє середовище. Традиційно підвищення фахового рівня бібліотечних працівників здійснюється за допомо-

гою таких форм, як семінари, практикуми, конференції тощо. У сучасних умовах здійснення комунікаційних зв'язків бібліотечних установ з іншими учасниками соціокультурного середовища регіону закладається система фахового бібліотечного розвитку, яка буде сприяти підготовці ініціативних спеціалістів, готових до змін і спроможних адаптуватися до мінливої ситуації, зацікавлених у навчанні та орієнтованих не тільки на зміцнення фахових контактів, а й на міжпрофесійну взаємодію з іншими учасниками соціокомунікаційного середовища.

Підсумовуючи, можна констатувати, що взаємодія учасників соціокультурного середовища регіону увібрала такі елементи, як єдність території, зовнішнього середовища та цільової аудиторії; рівнів, форм та напрямів взаємодії. Магістральною ланкою формування інформаційного середовища регіону є інформаційно-комунікаційна взаємодія бібліотечних установ усіх систем і відомств. Її комунікативний потенціал полягає в активній корпоративній діяльності бібліотек, яка відкриває нові обрії їхнього розвитку та можливості якіснішого й оперативнішого обслуговування користувачів на основі використання новітніх інформаційних і мережевих технологій.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на детальніше та поглибленіше вивчення рівнів інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах.

Список використаної літератури

1. Вилегжаніна Т. Кооперація бібліотек : проблеми і переваги / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. — 2006. — № 1. — С. 4—6.
2. Вилегжаніна Т. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи / Т. Вилегжаніна, Є. Одинець // Бібл. планета. — 2005. — № 1. — С. 15—18.
3. Гриханов Ю. А. Метаморфизм библиотеки и структурная реорганизация библиотечных фондов [Электронный ресурс] / Ю. А. Гриханов. — Режим доступа : // <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2001/tom/sec8/Doc5.HTML>. — Загл. с экрана.
4. Ільганаєва В. О. Корпоративний рух в Україні : стан та перспективи розвитку / В. Ільганаєва // Бібл. форум України. — 2006. — № 2. — С. 13—15.
5. Маркова А. А. Современные библиотечные задачи, решаемые на базе корпоративных технологий [Электронный ресурс] : [стендовый докл.] // Электронные ресурсы региона: проблемы создания и взаимодействия : регион. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 25—28 окт. 2004 г.) / ГПНТБ СО РАН. — Новосибирск, 2004. — URL: <http://www.prometeus.nsc.ru/archives/docs/elres/markova.ssi>. — Загл. с экрана.
6. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466 // Законодавство — бібліотекам України / Нац. парлам. б-ка України. — К., 2000. — Вип. 1. Загальні засади діяльності бібліотек. — С. 143—144.
7. Свобода А. А. Взаємодія бібліотек як фактор прогресу бібліотечної галузі : історія, сучасний стан, проблеми / А. А. Свобода // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. пр. НБУВ. — 1998. — Вип. 1. — С. 229—234.
8. Сорока М. Інформаційні продукти бібліотек: проблеми кооперативного формування та суспільного використання / М. Сорока // Бібл. вісн. — 2002. — № 1. — С. 27—30.
9. Турбаніст Т. Основні аспекти управління проектами в бібліотечній діяльності / Турбаніст Т. // Світ дитячих бібліотек. — 2006. — № 4 — С. 8—11.
10. Шилюк О. Використання нових технологій в спільній діяльності бібліотек : кооперативний каталог / О. Шилюк // Бібл. форум України. — 2003. — № 1. — С. 14—16.
11. Ярошенко Т. Управління колекціями електронних журналів : нова роль бібліотек у створенні інформаційного освітньо-наукового простору України / Т. Ярошенко // Бібл. планета. — 2005. — № 4. — С. 14—18.